

שבוועת אמונים לצה"ל

(תנובה למאמרו של הרב בניהו ברונר, 'צה"ר' יא)

בגליון יא של 'צה"ר' התפרסם מאמר של הרב בניהו ברונר שליט"א, ראש ישיבת ההסדר בצפת, הסובר ש"יש להורות לחיילים, שהם רשאים להישבע [שבועת אמונים לצה"ל] ללא חשש איסור". במאמר נכתבו כמה נקודות בעלות משמעות, המעלות הרהורים חשובים; אולם לעניין הלכה למעשה, לענ"ד אין להישבע שבועת אמונים, אלא להצהיר בלבד. אתייחס לכמה נקודות בלבד, המתייחסות למאמר הנ"ל.

א. שבועה דאורייתא או דרבנן

אחת הנקודות שהוזכרו במאמר היא, שמדובר בשבועה דרבנן, כיוון שאז שבועה מפני אחרים, בלא הזכרת שם ה'. אנסה לבחון מעט את דין שבועה ללא הזכרת שם ה', ואח"כ אתייחס לשבועה מפני אחרים בנדון שלנו.

נחלקו ראשונים האם שבועה ללא הזכרת שם ה' הינה מדאורייתא או מדרבנן. הגמרא (שבועות לו, א) אומרת, שאם אמר 'לאו' או 'הן' הרי זו שבועה. רבא אומר שדבר זה נכון רק אם אמר פעמיים 'לאו לאו' או 'הן הן'. ומתוך כך נחלקו הראשונים:

1. **הרשב"א** (שם) למד מכאן שגם שבועה בלא שם ה' היא שבועה; כי אם הזכיר את שם ה', ברור שהשבועה היא שבועה, ואין צורך שיאמר פעמיים 'לאו לאו' או 'הן הן': "ומכאן שמענו לשבועת ביטוי, דאין צריכה לא שם ולא כינוי" (לשון הרשב"א).

כדרך זו, עולה גם בדעה אחת שהביא הר"ן. המשנה בתחילת נדרים אומרת שכינויי שבועה כשבועה. הר"ן (שם ד"ה ושבועות כשבועות) לומד מכך (בדעה הראשונה שהביא) שיש דין שבועה גם ללא הזכרת ה', כי אם היה מזכיר את שם ה', הרי שגם בלא שיאמר 'שבועה', נחשב הדבר לשבועה.

2. **הרא"ש** (מובא בטור יו"ד סי' רלז): מבאר, שעקרונית צריך שם בשבועה, אבל שבועה בלי שם, מועילה מדין ידות³. הפרישה (שם) כותב בשם רבו, שלפי שיטה זו, לא יהיה חיוב מלקות וקרנן. אולם, הפרישה

1. ניתן לעיין עוד בעניין זה במאמר שכתבתי בעבר בדף קשר של ישיבת הר עציון, גליון 771.

2. וכ"כ בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תתמב [שונה מדברי הרשב"א שהובאו לעיל].

3. המושג ידות פירושו, שאדם אמר רק חלק מן המשפט ולא את כולו, ואנו רואים כאילו אמר את כולו. כאדם האוחז כלי בידית שלו, ועל ידי כך מטלטל את כולו (ר"ן, נדרים ב, א ד"ה כל).

עצמו והב"ח כותבים שגם לפי שיטה זו יש חיוב מלקות וקרבן. במה תלויה מחלוקת זו? ייתכן שיסוד המחלוקת הוא, האם **ידות בשבועה** הופכים את השבועה לשבועה רגילה (וא"כ יהיה חייב מלקות או קרבן) או שמא על ידי ידות יש **חלות של שבועה**, אבל אין **חילול שם שמים**, כי חילול שם שמים נעשה רק כאשר יש מעשה שבועה שבו **הוציא בניו את שם ה'** (וחיוב מלקות וקרבן הוא על חילול שם שמים).

3. **המאירי** (שבועות תחילת פרק שלישי) מביא דעה שאין קרבן, אבל יש מלקות. כנראה שדעה זו סבור שהמחייב של הקרבן הוא שבועה בשם ה' - חילול השם מחייב קרבן (ולדעתם דבר זה לא קיים בידות - עיין בהסברנו לעיל). מלקות לעומת זאת, נובעים מ'לא יחל דברו', ודבר זה קיים גם בלי הזכרת שם שמים.

4. **הרמב"ם** (שבועות ב, ג, הר"ן למסקנה בשבועות לו, ב) סבור שאין קרבן ואין מלקות, אבל יש איסור. לדעתו, כנראה שהזכרת שם ה' היא חלק בסיסי מן השבועה, כיוון שהתורה כותבת ששבועה היא בשם ה' "לא תשא את שם ה'", "לא תישבעו בשמי לשקר" (ועי' גם בראב"ד, בסוף הר"ן בנדרים ב, א).

ממה נובע האיסור? לדעת **המחנה אפרים** (שבועות, סי' ג) זהו איסור דרבנן. לדעת הר"ן זהו איסור מדברי קבלה (שמואל א יד, כד). היה מקום אולי לומר, שיש בכך איסור תורה שאיננו מפורש בתורה; מעצם העובדה שהתורה אוסרת לעבור על שבועה בשם ה' ומצווה על 'לא יחל דברו', אנו למדים על משמעות שבועת האדם, גם אם איננה בשם ה' (עי' למשל שו"ת אבני נזר יו"ד שו, יז, על איסור תורה שאיננו מפורש בתורה).

כגישת הרמב"ם עולה מעוד ראשונים, וביניהם **הסמ"ג** (ל"ת רמח), הר"ן (שבועות לו, א) ועוד.

5. דעה נוספת היא דעת **רבנו תם** (תוספות בתחילת המסכת) שכאשר מושבע מפי אחרים השבו חלה רק עם שם ה', אבל במושבע מפי עצמו "מצי אסר נפשיה, בלא שום כינוי". מהי סברת החילוק? ייתכן שכשאחר משביע אותו, הרי שכל עוד לא הזכיר האחר את שם ה', גם כשעונה "אמן" אין כאן ראייה שיש שבועה, אלא רק שהוא מסכים עם דבריו; לעומת זאת, אם נשבע מפי עצמו, הרי שמוכח שכוונתו להישבע (עיין חידושי חתם סופר, נדרים ב, א). להלן, נדון יותר בביאור שיטת רבנו תם.

לסיכום: לפי כל הדעות ראינו שיש איסור של שבועה גם ללא שם. אמנם יש הסוברים שזו שבועה ממש וחייב אפילו קרבן, ויש סוברים שחייב רק מלקות, ויש סוברים שיש רק איסור ואולי רק איסור דרבנן; אבל מכל מקום, יש כאן לפחות **איסור**.

להלכה פסק **השו"ע** (יו"ד רלז, א):

האומר 'אני נשבע שאעשה דבר פלוני או שלא אעשה' הרי זו שבועה, אע"פ שלא הזכיר לא שם ולא כינוי. מבואר בדבריו שיש כאן שבועה, אף שקשה להכריע, כמו מי מן השיטות הנ"ל הכריע.

4. בשבועה בצבא אומרים "הנני נשבע ומתחייב בהן צדקי". אולי התוספת "בהן צדקי" גורעת, והרי זה כמי שאמר "בשמים ובארץ", שהגמרא בשבועות לה, א אומרת שהוא פטור? אמנם, מסתבר שלמעשה זו שבועה: (א) "הן צדק" איננו זהה לשמים. אדם איננו מתכוון להישבע בדבר הנקרא 'הן צדק', אלא הוא מתכוון לומר שהוא נשבע באמת. (ב) בפתחי תשובה (יו"ד סי' רלז, ס"ק א) כתוב שלדעת החכמת אדם, דברי הגמרא (והרמב"ם, שבועות ב, ג) אמורים רק כאמור "בשמים". אבל אם אמר לשון שבועה "הריני נשבע בשמים" הרי שהשבועה חלה, כי כוונתו שהוא נשבע במי שברא את השמים.

במאמרו, כתב הרב ברונר ששבועה בצבא היא **דרבנן**, כי זוהי **שבועה מפי אחרים, בלא שם ה'**. גישה זו יכולה לכאורה להתאים לשיטת רבנו תם הנ"ל, אך היא בעייתית לפי שיטות אחרות. פרט לכך, נראה שלכל השיטות (כולל ר"ת) יש מקום רב לראות את הנדון שלנו כשבועה של תורה: השבועה בצבא איננה שבועה מפי אחרים, אלא שבועה מפי עצמו!

כך עולה ממה שכותב הרמב"ם בהלכות שבועות (ב, א):

אחד הנשבע אחד מארבעה מיני שבועות אלו מפי עצמו, ואחד המושבע מפי אחרים וענה אמן, אפילו השביעו עכו"ם או קטן וענה אמן חייב, שכל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו, ואחד העונה אמן או האומר דבר שענינו כענין אמן, כגון שאמר הן או מחוייב אני בשבועה זו, קיבלתי עלי שבועה זו, וכל כיוצא בזה בכל לשון הרי זה כנשבע לכל דבר בין לחייבו מלקות בין לחייבו קרבן.

מדברי הרמב"ם עולה, שעניית 'אמן' או ענייה אחרת שעניינה קבלת השבועה, נחשבת כאילו נשבע שבועה גמורה לכל דבר⁵, ואפילו השביעו עכו"ם או קטן! מכאן, שעניית המושבע, נחשבת כאילו נשבע בעצמו, שהרי גוי וקטן אינם בני שבועה (ומעין זאת הבין הגרי"ד סולובייצ'יק. אמנם לשיטת הרמב"ם רק שבועה בשם ה' מחייבת, אבל העיקרון שנאמר כאן אמור להיות זהה גם לשיטות האחרות הסבורות שגם ללא שם ה' זו שבועה דאורייתא).

אמנם כנראה, דבר זה נתון במחלוקת ראשונים. הר"ן בתחילת מסכת נדרים (ב, א ד"ה ושבועות) מביא את שיטת **רבנו תם** (הסבור ששבועה ללא שם תופסת רק במושבע מפי עצמו, אך לא במושבע מפי אחרים) וחולק עליה:

ושבועות כשבועות - כלומר דכיניו שבועה הרי הוא כשבועה וחיילא ומהא שמעינן דשבועה לא בעיא שם... אלמא כל שהזכיר שבועה או כנויה אפי' בלא הזכרת השם מהני, ואיכא לאקשוויי מדאמרינן בפ' שבועת העדות (שבועות לה, ב) דשבועת העדות בעיא שם וכדילפינן התם אלה אלה מסוטה: תירץ ר"ת ז"ל דה"מ במושבע מפי אחרים דהא מסוטה גמרי' לה שמושבעה מפי כהן אבל במושבע מפי עצמו לא בעי' שם.

ותמהני עליו פה קדוש איך אמר דבר זה, דהא אמרינן בס"פ שבועות שתיים בתרא (שם דף כט, ב) דהמוציא אמן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו דמי וילפינן לה מסוטה דכתיב "ואמרה האשה אמן אמן", כלומר והיא כמושבעת מפי עצמה...

מדברי הר"ן עולה שהוא הבין ש'**אמן**' פירושו אמירת כל המשפט של חברו במלה אחת 'אמן'. לעומת זאת, **רבנו תם** הבין ש'**אמן**' פירושו **השבועה של הפלוני תחול**.

לפי זה, ייתכן אולי שלפי גישת ר"ת, גם ענייה לא תועיל, כאשר אין הזכרת שם ה' בשבועה, אך בהחלט נראה שלשיטות אחרות, ענייה תיחשב כשבועה עצמה, ותהיה שבועה דאורייתא גם ללא הזכרת שם ה'. פרט לכך, יש סברה רבה לומר שבנדון שלנו, גם לר"ת, תהיה זו **שבועה מפי עצמו**. בהשבעה בצבא, החיילים עונים 'אני נשבע'. כאן יש **שבועה מפורשת שיצאה מפייהם**, והתייחסה למשפט שנאמר קודם. בנקודה זו, יש

5. ועיין עוד בשבועות כט, א ובראשונים שם, שניתן לראות עוד מקורות לגישה זו.

לעניינת 'אני נשבע' משמעות אף יותר מ'אמן'. ר"ת סבור ש'אמן' איננה נחשבת כמושבע מפי עצמו. אולם, כפי שביארנו, מסתבר שלדעתו 'אמן' זו הסכמה שהשבעה של פלוני תחול. כאשר אדם אמר במפורש 'אני נשבע' יש כאן **שבועה ממשית שהוציא מפיו!**

בנוסף לאמור, ייתכן שרבנו תם דיבר במישור אחר לגמרי. ה**ב"ח** (סי' רלז) למשל, הסביר באופן אחר את **רבנו תם**. לדעתו, רק בשבועת העדות אמר רבנו תם שמושבע מפי אחרים צריך 'שם', כיוון שזו שבועה בעל כורחו. אבל, בשבועת ביטוי, שהיא מרצונו, גם לשיטת רבנו תם לא צריך שם גם במושבע מפי אחרים. לאור זאת, גם אם השבועה שלנו היא מפי אחרים, הרי שגם ללא הזכרת השם בשבועה, תהיה זו שבועה לכל דבר גם לרבנו תם (ואין זו שבועה בעל כורחו, והחייל יכול גם לשתוק או להצהיר!).

ב. חילול השבועה

במאמר הנ"ל נכתבה נקודה נוספת, שכשם שבכתובה החתן נשבע (בכתובות ספרדיות) "ואוקיר", וזוהי התחייבות כללית לכבד את אשתו (וסטייה בכך מידי פעם איננה הפרת השבועה), כך גם בשבועה בצבא, זו התחייבות כללית, ולכן "אף שידוע שכל חייל נכשל מדי פעם באי מילוי פקודות כלשונו, אין בכך כדי לחלל את השבועה".

הייתי יכול לקבל דברים אלו, אילו היתה שבועה כללית 'לשמור אמונים לצה"ל' וכדו'. אולם, לשון השבועה, כפי שצוטטה בתחילת המאמר הנ"ל הוא: "**לציית לכל הפקודות וההוראות הניתנות על ידי המפקדים והמוסמכים**". למרות שהשאיפה היא לציית לכל הפקודות, דבר סביר ביותר הוא שיהיו פקודות שחייל במהלך שירותו, לא יקיים במלואם (למשל: פקודה לרוץ עד מקום מסוים [כעונש פלוגתי וכדו'], והחייל [בפעם הרביעית שניתנה הפקודה...] ירוץ מעט פחות. ואפילו בפקודות מבצעיות, יש לעתים סטיות קטנות)⁶. אמנם יש מקום לחשוב על סברות וחילוקים למיניהם, ואולי גם כאן יש מקום לומר שהחייל מתכוון שהוא נשבע למלא את הפקודות בהתאם לסטייה המקובלת בקרב החיילים וכדו'. אולם, כיצד ניקח סיכון בענייני שבועות החמורים? (בוודאי אם מדובר על שבועה דאורייתא, אך גם אם מדובר על שבועה דרבנא). ולכן, כפי שפתחת, יש להמשיך בנהל המקובל בצבא, שחיילים דתיים מצהירים ולא נשבעים.

ג. פרישה מדרכי ציבור

באשר לשיקול של פרישה מדרכי ציבור, אינני רואה כאן כל פרישה. חיילים שאינם דתיים, אינם רואים זאת כפרישה. הם מבינים שכולם מתחייבים לצבא באותו אופן, אלא שדתיים אינם נשבעים (לעתים, רק חלק מן הדתיים, רואים את ה'דתיים' כפורשים). וכיוון שכך, אדרבה, ילמדו החיילים שאינם דתיים, את

6. שאלתי את מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א, וגם לדעתו אמירת 'אני נשבע' הופכת את השבועה לשבועה מפי עצמו, כמו שמצאנו בעניין עדות, כשהעד השני אומר "אף אני כמוהו" (עי' שו"ע יו"ד סי' כח).

7. פרט לכך, יש לדון מדין ידות. ישנה מחלוקת ראשונים האם יש דין יד בשבועה. כפי שראינו לעיל, לדעת הרא"ש יש דין יד בשבועה, וזו גם דעת הר"ן. מאידך, הרמב"ם כתב דין ידות רק בהלכות נדרים והשמיט זאת מהלכות שבועות. אם יש דין יד בשבועה, הרי שיתכן שאמירת 'אני נשבע' תתמס מדין יד. אמנם, אם נראה זאת כשבועה מפי אחרים, עדיין יש לדון האם יש דין יד במושבע מפי אחרים (עיין בדברי הנצי"ב, המובא בשלמי נדרים ב, א).

8. וכן דעת מו"ר הרב יהודה עמיטל שליט"א, שנמנע בעצמו מלהישבע לצבא, בגלל בעיה זו.

משמעות השבועה ואת הזהירות המיוחדת שיש לנקוט ביחס אליה. פרט לכך, אינני רואה את הבעיה של חילול השם שהוצגה במאמר הנ"ל: "ועוד, שקיים חשש של חילול השם, שמא יאמרו שהחייל שומר המצוות הוא פחות נאמן לשמירת פקודות הצבא וחוקי המדינה". מבחינת רמת האמונים לצבא, אין כל דופי ואין כל נמיכות, בלשון של 'הצהרה'. אולי הדתיים אומרים לשון 'הצהרה' ואלו שאינם דתיים אומרים לשון 'שבועה', אך המשמעות של 'הצהרה' זהה למשמעות שאדם שאיננו דתי נותן למונח 'שבועה'! וב"ה כל החיילים בצבא יודעים שבאופן כללי, חיילים דתיים נאמנים מאוד לצבא ולמדינה.

אינני חושש שדבר זה יוביל לפרישה וניתוק שבין חיילים חילוניים לדתיים. אדרבה, ככל שאנו נעמוד על העקרונות הדתיים, מתוך רצינות, דבקות והארה, ויחד עם זאת נביע אהבה והערכה לחיילים האחרים, יתחברו אלינו גם השונים מאיתנו, ויחושו כי אנו נושאים איתנו מסר של אמת, עוצמה וקדושה. אסיים בדבריו של מרן הרב קוק זצ"ל (אגרת תקנה), המבאר מדוע "יש מהפושעים שמשבחים אותי", אף שהם יודעים שמבחינת ההלכות וההשקפה דרכיהם רחוקות מאוד:

גם רובם של החיצונים שמחבבים אותי, יודעים ומכירים, שח"ו איני מהם ומהימיהם, ושכרחוק מזרח ממערב רחוק מחשבתי ודרכי ממחשבותיהם ודרכיהם, וכן הם אומרים בפה מלא. אלא שבעל-כרחם מוכרחים הם להודות על האמת, שב"ה שכלי הולך למישרים, ושאין בלבבי ובשפתי רמיה, ושאיני מלא ב"ה בכל קרבי באהבת ישראל...

תשובת הרב בניהו ברונר

א. אני מודה על הבהרת שיטות הראשונים בנושא שבועה ללא הזכרת שם ה' ובענין אמירת אמן האם דינה כמושבץ מפי עצמו או מפי אחרים. במאמרי הזכרתי נקודות אלו כתוספת לעיקרון הבסיסי אותו לענ"ד יש לאמץ, ובאמת אני נשאר בעמדתי גם אם מדובר בשבועה שתקפה הוא מדין תורה.

ב. לענ"ד, מי שמעיין בתנ"ך נוכח לדעת ששבועה, למרות חומרתה, שימשה כאמצעי להבטחת נאמנות לשלטון או בין אנשים פרטיים, כפי שפירטתי במאמרי; ולמרות חומרתה הגדולה לא מצאנו הסתייגות מפורשת משימוש זה. המקורות שהביא הרב רימון בהערה מס' 1 מחזקים עמדה זו; שהרי אם יש מצוה להישבע בשם ה', ודאי שמצוה זו קיימת כשמדובר על נושא בעל חשיבות מיוחדת שראוי להישבע עליו, למרות שברמב"ם עצמו כתוב: "לקיים דבר מן הדברים או להכחישו" ללא ציון רמת חשיבותו של הדבר. לא יתכן שהיחס לשבועה השתנה מן הקצה לקצה עד כדי כך שנאסור להישבע על ענין בעל ערך נעלה כמו הנאמנות לסמכות השלטון והצבא.

ג. לגבי ההערה בדבר היקפה של השבועה. כל חייל ומפקד בצבא מבין שהשבועה מתכוונת לציות להוראות ופקודות בעלי משמעות מבצעית, ולא כל אי מילוי הוראה, כמו ריצה עד מקום מסויים וכיו"ב תהווה הפרה של השבועה; וכיון שזו ההבנה המקובלת, ובנדרים ובשבועות ההבנה המקובלת היא הקובעת, נראה לענ"ד שאין חשש בענין, כפי שעולה גם מן השבועה בכתובה.

ד. בענין של פרישה מן הציבור וחילול השם אני מקבל את הקביעה שבדרך כלל ההצהרה במקום השבועה פותרת בעיה זו, אבל לענ"ד בנושאים אלו יש מקום להחמיר כמו שהרב רימון ממליץ להחמיר בדיני שבועה, כיון שפרישה מן הציבור וחילול השם הם איסורי תורה (ניתן לעיין ברמב"ם הל' תשובה ג, ו; הל' יסודי התורה פרק ה). ולעיתים גם החיילים שומרי המצוות מרגישים לא בנוח כשעליהם לנהוג בצורה שונה בדבר שלא ברור איסורו ההלכתי (ההתערורות שלי לעיסוק בנושא זה באה מתוך פנייה של תלמידים מן הישיבה שלא הבינו מדוע אינם יכולים להישבע כמו שאר החיילים?), ואם ניתן להתיר להם להישבע, מדוע להכריח אותם להיבדל מכלל החיילים?

ה. ברור מעל לכל ספק שחייל שומר מצוות נבדל בהתנהגותו ובאורח חייו הפרטיים משאר החיילים. אבל בנושאים הקשורים למחויבות הכללית של החייל הפרטי למערכת יש הכרח לצמצם כמה שאפשר את השונות, בוודאי אם הדבר עולה בקנה אחד עם ההלכה. וב"ה, על פי מידת היכרותי את המערכת הצבאית, הדבר ניתן, ולכן יש לעשותו.

ו. אחרי כתיבת המאמר מצאתי התייחסות לנושא זה בקובץ 'בצומת התורה והמדינה' (ההוצאה המחודשת של כרכי 'התורה והמדינה'; ח"א עמ' 74), במאמרו של הרב שמואל הכהן וינגרטן בנושא: חוקי המדינה ותוקפם לפי ההלכה, הדין בנושא "שליחות בשבועה" סביב שבועת האמונים של שרי ממשלת ישראל וחברי הכנסת. כותב המאמר טוען ששבועה זו מחייבת את העם ששלח נציגים אלו למוסדות השלטון. בהערה מס' 10 שם, מעיר הגר"ש ישראלי זצ"ל עורך הקובץ, שהשבועה אינה בתור שליחות, אלא הם נשבעים על עצמם כלפי הציבור שימלאו את תפקידם בנאמנות, ולכן שבועה זו אינה בשם כל ישראל כפי שכותב המאמר מנסה לטעון. נראה שהרב ישראלי וכותב המאמר שם לא מערערים על היכולת להישבע אלא על משמעות השבועה. ובאופן פשוט, שבועת אמונים של נבחר הציבור מקבילה לשבועת האמונים של חיילי צה"ל.

